

جرایم در فضای سایبری با رویکرد حمایتی از زنان (قربانی آسیب پذیر)

سینا کیا^{۱*}، علی قربانی^۲

۱- دانشجوی دکتری تخصصی حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی چالوس، چالوس، ایران.

ایمیل: cinakia23@yahoo.com

۲- عضو هیئت علمی، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس، چالوس، ایران. ایمیل: alighorbani.com@gmail.com

* نویسنده مسئول

چکیده

از نگاه جامعه‌شناسی کیفری، فقدان بار ضد ارزشی یک رفتار انحرافی مانع جدی بر سر راه وضع مجازات‌های شدیدتر خواهد بود؛ یعنی شرایط فرهنگی، درون‌مایه لازم را برای تجویز مجازات‌های شدید نخواهد داشت، در چنین شرایطی مجازات‌های شدید از نگاه بزه‌کار، جامعه، قانون‌گذار و دستگاه عدالت کیفری نامتناسب و غیرعادلانه تلقی خواهد شد؛ در عصر حاضر، سخن صرفاً این نیست که تجهیزات کافی برای مقابله با وقوع بزه‌کاری‌های روزافزون سایبری وجود ندارد و یا اینکه سرعت و شتاب موجود در رایانه‌ای نمودن و حجم فراوان اطلاعات و استفاده از شبکه، فرصت کافی توسعه سیستم‌های دفاعی در مقابل هجوم و پیشگیری از آن را به ما نداده است، بلکه حتی تسریع در آمادگی نظام قضایی موجود برای مقابله با موج نوین بزه‌کاری به صورت کامل پاسخگو نخواهد بود؛ همانگونه که گروه‌های جمعیتی خاص همچون زنان، نوجوانان، تازه واردان اینترنت و سایر گروه‌های خاص آسیب‌پذیر بیشتر از دیگران در معرض خطر آسیب‌های ناشی از جرایم سایبری قرار دارند؛ نباید از موضوع جنسیت غافل ماند چراکه همواره به عنوان عاملی که احتمال بزه دیدگی افراد نسبت به برخی جرایم را بالا می‌برد شناخته شده است؛ در این نوشتار سعی گردید روش‌های حقوقی حمایت از آسیب دیدگان جرایم سایبری مورد بحث و بررسی قرار گیرد تا پیشگیری و حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری خصوصاً بزه‌دیدگان زن که جزء قشر آسیب‌پذیر جامعه هستند به عنوان ماحصل از آن استخراج شود.

کلمات کلیدی: زنان، بزه‌دیدگی، جرایم سایبری، حمایت، فضای سایبری.

Cybercrimes with a Supportive Approach for Women (Vulnerable Victims)

Sina Kia^{1,*}, Ali Ghorbani²

1- PhD Candidate in Criminal Law and Criminology, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran. Email: cinakia23@yahoo.com

2- Faculty Member, Department of Law, Islamic Azad University, Chalus Branch, Chalus, Iran. Email: alighorbani.com@gmail.com

* Corresponding Author

Abstract

From a criminological sociology perspective, the absence of a counter-value stigma in a deviant behavior presents a serious barrier to the imposition of harsher punishments; in other words, cultural conditions do not provide the necessary foundation for prescribing severe sanctions. Under such circumstances, severe penalties are perceived as disproportionate and unjust by the offender, society, lawmakers, and the criminal justice system. In the contemporary era, the issue is not merely the lack of adequate resources for addressing the increasing incidence of cybercrime, nor the fact that the rapid pace of computerization and the vast volume of information and network usage have left insufficient time for the development of robust defensive systems. Rather, even expediting the preparedness of the existing judicial system to confront this new wave of crime will not be entirely sufficient. Just as specific demographic groups—such as women, adolescents, newcomers to the internet, and other vulnerable populations—are more at risk of harm from cybercrimes, the issue of gender must also not be overlooked, as it has always been regarded as a factor increasing the likelihood of victimization in certain crimes. This paper aims to address and analyze legal approaches for supporting victims of cybercrimes in order to derive preventive and protective measures for cybercrime victims, particularly women, who represent a vulnerable sector of society.

Keywords: women, victimization, cybercrime, protection, cyberspace.

مقدمه

گیبسون^۱ نویسنده کتاب نورومونسر^۲ در سال ۱۹۸۴ به کار برده‌شد؛ وی فضای سایبر را بازنمایی گرافیکی از داده‌ها از نظام‌های رایانه‌ای می‌داند. مفهومی که

فضای سایبر به عنوان مجموعه تعامل‌های انسان‌ها از طریق رایانه و فناوری‌های نوین ارتباطات، بدون در نظر گرفتن زمان و مکان، توسط ویلیام

¹ William Gibson

² Neuromonce

عاطفی و پزشکی از بزه‌دیدگان مستقیم یا غیرمستقیم جرایم، تعدیل وضعیت بزه‌دیدگی و تثبیت حقوق و منافعشان استوار می‌باشد.

کلیات

اندیشمندان حوزه جرم‌شناسی، از آغاز سال‌های ۱۹۷۰ میلادی جریان‌های عقیدتی، ارزشی ضمن انتقاد به دیدگاه‌های بزه‌دیده‌شناسی علمی، بحث حمایت از بزه‌دیدگان را به میان کشیدند. طرفداران این بزه‌دیده‌شناسی با این استدلال که بزه‌دیده یا افراد تحت تکفل و وابسته به او در هر حال بزه‌دیدگی را تجربه کرده و متحمل مشکلات مادی، معنوی و روانی و عاطفی شده‌اند؛ بر این باورند که نظام کیفری، باید در سیاست‌گذاری‌های تقنینی، قضائی خود، مصالح و منافع بزه‌دیدگان را بیش از گذشته، مورد توجه قرار داده و به جبران خسارت مادی او و مجازات بزهکار برای تسکین خاطر بزه دیدگان اکتفا ننمایند. بلکه دولت و جامعه مدنی به نوعی در ترمیم مادی، معنوی و روانی زیان دیده از جرم سهیم باشند (Kauzlarich, 2001: 138) رویکرد اندیشمندان در این دوره مبتنی بر ایجاد گرایش جدیدی از بزه‌دیده تحت عنوان «بزه‌دیده‌شناسی حمایتی»^۱ است که در حوزه مطالعات سیاست جنایی قرار دارد و به آن سیاست جنایی بزه‌دیده‌مدار^۲ گفته می‌شود. سیاست جنایی بزه‌دیده‌مدار در وهله نخست، در گرو شناسایی بزه‌دیده و سپس پیش بینی حق‌هایی مشخص برای او در چارچوب یک الگوی حمایتی چندگانه‌ست که دولت باید آن را به منزله یکی از جنبه‌های سیاست اجتماعی در جهت گیری‌های قانون‌گذارانه - قضایی - اجرایی خود بگنجانند و در این راستا، همکاری و مشارکت با جامعه مدنی را نیز برتابد (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۱۱۳). به عبارت دیگر در حوزه بزه‌دیده‌شناسی دولت در سه سطح قانون‌گذارانه، قضایی و اجرایی باید در کنار جامعه مدنی در یک سطح مشارکتی به حمایت از بزه‌دیدگان جامه عمل بپوشاند؛ زیرا حمایت از بزه‌دیدگان از گذر پیش‌گیری از بزه‌دیدگی، جلوه‌ای از کنترل و پاسخ به پدیده مجرمانه در تعریف سیاست جنایی است.

دکتر رایجیان اصلی در بخشی از کتاب بزه‌دیده‌شناسی حمایتی اینگونه می‌نویسد: «بزه‌دیده‌شناسی حمایتی بر این اندیشه استوار است که جامعه به طور کلی و نظام عدالت جنایی به طور ویژه باید در همه لایه‌های خود (لایه‌های مشارکتی، تقنینی، قضایی و اجرایی) به حقوق شایسته و نیازهای بزه‌دیده توجه کنند و به ترمیم آسیب‌دیدگی‌ها و جبران آثار بزه‌دیدگی آنان جامه عمل بپوشانند، بنابراین، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی فراتر از یک جبران مادی با تأکید بر حمایت‌های مالی یا اقتصادی، به ترمیم درد و رنج‌های عاطفی برخاسته از جرم و نیز به رسمیت شناختن حقوق مشخصی برای بزه‌دیدگان با هدف احقاق حقوق و جبران واقعی آثار بزه‌دیدگی آنان در چارچوب یک الگوی چندگانه حمایتی، حمایت مالی، عاطفی و حیثیتی، حقوقی، پزشکی و اجتماعی می‌اندیشد»^۳ (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴) برخی از جرم‌شناسان از بزه‌دیده‌شناسی حمایتی با عنوان «بزه‌دیده‌شناسی ثانوی»^۴ یاد می‌کنند، در این راستا والک لیت و ماوای از جمله نظریه‌پردازانی هستند که در بزه‌دیده‌شناسی خود، حمایت از بزه‌دیده را دارای زیر بنای فلسفی و ایدئولوژیک می‌دانند، بدین ترتیب این جنبش علمی به یک جنبش مبارزاتی تبدیل می‌شود که دفاع از بزه‌دیده و مبارزه برای بهبود سرنوشت او و ارائه کمک و خدمات اجتماعی و حقوقی به بزه‌دیدگان و تلاش در جهت ترمیم

مورد نظر گیبسون بود؛ شاید به نوعی به هوش مصنوعی و رباتیک نزدیک‌تر است تا آنچه اکنون به نام فضای سایبری شناخته می‌شود این سخن درستی است که با گسترش استفاده از مفهوم نوین سایبر، هر آنچه پس یا پیش از واژه سایبر قرار گیرد، به نوعی به بیان رابطه انسان و رایانه می‌پردازد. در عین حال، رویکردهای گوناگون به فضای سایبر قابل انکار نیست. مفهوم فضای سایبری معطوف به فضای ساختگی و خیالی واقعیت مجازی و اینترنت است که انسان از طریق آن به فضای واقعیت مجازی وارد می‌شود. بدون فن‌آوری، فضای سایبر بی‌معنا خواهد بود؛ فضای سایبر در معنا به مجموعه‌هایی از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق کامپیوتر و مسائل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی گفته می‌شود؛ تحولات ناشی از تولد فضای سایبر، متمایز از دگرگونی‌هایی است که در اثر گسترش سایر فناوری‌های پیچیده و مدرن پدید آمده است. درست است که صنعت حمل و نقل، ارتباطات، جنگ افزار و سایر صنایع و تکنولوژی‌های بزهکاری‌های خاص خود را تولید کرده‌اند، اما از آنجا که این دگرگونی‌ها عمدتاً جنبه کمی داشته‌اند، نظام عدالت کیفری توانسته است با سرعت بیشتری خود را با الزامات ناشی از ساختارهای نوین هماهنگ سازد یعنی با استفاده از اصول و مبانی موجود حقوق جزا در بعد شکلی و ماهوی در پی مقابله با جرایم ناشی از تحولات جامعه صنعتی برآمده و توفیق نسبی کسب نموده است؛ آسیب‌پذیری زنان بیش از هر چیز در بزه‌دیدگی آنان نقش دارد؛ زنان بزه‌دیده را شایسته حمایت‌های ویژه‌ای می‌سازد که این حمایت‌ها با توجه به ماهیت خاص جرم‌های ارتكابی نسبت به زنان ویژگی‌هایی دارد که بیشتر در پرتو کمک‌های روانی - عاطفی نمود پیدا می‌کنند؛ پژوهشی با موضوع حمایت از بزه‌دیدگان زن در زمینه فضای سایبری (که تا کنون کمتر مورد توجه بوده‌است) دارای اهمیت و ضرورت می‌باشد. از طرف دیگر علاوه بر گستره و کثرت بزه‌دیدگی زنان در فضای سایبر، آثار و نتایج بزه‌دیدگی نیز تفاوت قابل توجهی دارد؛ بزه‌دیدگی سایبری مردان، عموماً بر خسارت و زیان اقتصادی تمرکز دارد؛ در حالیکه معمولاً جنس بزه‌دیدگی زنان از نوع عاطفی - حیثیتی است و مستقیم آبروی آنان را نشانه می‌گیرد و ممکن است زن را غرق در احساس خجالت و تنفر از خود کند و او را به سمت اقدامات ناخوشایندی رهنمون سازد؛ آنچه که بر وخامت بزه‌دیدگی زنان می‌افزاید بازتاب اجتماعی بزه‌دیدگی است. از نظر اجتماع بزه دیدگی مردان به راحتی توجیه می‌شود اما شاید در برخی موارد سرزنش اجتماع بر زن بزه‌دیده به اندازه فرد بزهکار باشد؛ درحال حاضر خشونت بر علیه بزه‌دیدگان روبه افزایش بوده و نه فقط به قربانیان شوک و فشارهای روحی و روانی ایجاد می‌نماید؛ بلکه فرهنگ و ساختار سلامت سایبری را هم مورد خدشه و آسیب قرار می‌دهد در این نوشتار با توجه به این فرضیه که اقدامات و آموزش‌های پیشگیرانه از یک سو و از طرفی نظارت‌های قضایی و از سویی دیگر حمایت‌های کیفری از جمله روش‌های مناسب برای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری می‌باشند، سعی شده است تا در اثبات آن و ارائه راهکارهایی جهت تحقق پیشگیری و حمایت از بزه‌دیدگان جرایم مذکور خصوصاً بزه‌دیدگان زن که جزء قشر آسیب‌پذیر جامعه هستند؛ تحقیقات و بررسی‌های مورد نیاز صورت پذیرد.

بیان موضوع

در ادبیات موجود در زمینه بزه‌دیده شاهد دو رویکرد متفاوت هستیم؛ یکی مفهوم اولیه و جرم شناختی (بزه‌دیده شناسی اولیه) است که بیشتر به نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم می‌پردازد که در حوزه علت‌شناسی جنایی است و دیگری مفهوم ثانویه یا بزه‌دیده‌شناسی اجتماعی ایدئولوژیک سیاسی است که مبتنی بر اندیشه حمایت‌های گوناگون، اعم از مادی، جسمانی، روانی،

¹ Protective victimology

² Victim oriented criminal Policy

^۳ رایجیان اصلی

⁴ Victim helping or caring.

آثار سوء ناشی از بزه‌دیدگی را هدف خویش قرار می‌دهد^۱ (پورانیا، ۱۳۹۲: ۱۶۱) بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای هم از این مقوله مستثنی نبوده و همانند سایر قربانیان جرائم نیازمند توجه و حمایت ویژه مجامع بین‌المللی و قانون‌گذاران داخلی می‌باشند. به ویژه از این جهت که، با توجه به ماهیت و خصوصیت فضای مجازی بزه‌دیدگان آن بیشترین صدمات را در مقایسه با قربانیان جرایم فضای سنتی متحمل می‌شوند^۲ (پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۹).

ویژگی‌ها و خصایص بزه‌های ارتكابی در فضای سایبر حامل این پیام است که حقوق جزا در ابعاد شکلی و ماهوی وارد مرحله جدیدی شده است، به طوری که تنها شرط مبارزه با این گونه جرایم، ارائه تحلیلی نو از نحوهی ارتکاب بزه سایبری و تدوین رویکرد کیفری متناسب با آن است (Estaki, 2004: 135&136). در عصر حاضر، سخن صرفاً این نیست که تجهیزات کافی برای مقابله با بزهکاری‌های روزافزون سایبری وجود ندارد و یا اینکه سرعت و شتاب موجود در رایانه‌ای نمودن و حجم فراوان اطلاعات و استفاده از شبکه، فرصت کافی توسعه سیستم‌های دفاعی در مقابل هجوم و پیشگیری از آن را به ما نداده است (Ashori, 2007: 84) بلکه حتی تسریع در آمادگی نظام قضایی موجود برای مقابله با موج نوین بزهکاری به صورت کامل پاسخگو نخواهد بود؛ در طول حاکمیت اینترنت، مفهوم متعارف زمان و مکان در دنیای مجازی دچار تحول شده و یکی از فاکتورهای کندی وقوع پدیده بزهکارانه در جهان واقعی بعد مکانی میان سه ضلع بزهکاری یعنی بزهکار، هدف بزه و مکان ارتکاب بزه است؛ بدنی معنی که ساختار فضای مجازی به گونه‌ای است که در آن قرابت مکان میان سه عنصر فوق ضرورتی ندارد، این وضعیت موجب صرفه‌جویی شگرفی از بعد زمان و هزینه برای بزهکاران گردیده و آنها را قادر ساخته است بدون وجود مانعی به نام مکان، جرایم متعددی را در سریع‌ترین زمان ممکن مرتکب شوند؛ هویتی را سرقت نمایند و یا پولی را از حسابی به حساب دیگر منتقل نمایند^۳ (جوان‌جعفری، ۱۳۸۹: ۱۷۶) از سویی دیگر در جرایم سنتی عمدتاً مجرم چاره‌ای جز حضور در صحنه ارتکاب بزه ندارد و این حضور قبل و همزمان با وقوع بزه ضرورت می‌یابد به نحویکه پس از ارتکاب بزه نیز اقداماتی برای مخفی کردن و یا استفاده از آثار و نتایج حاصله از ارتکاب صورت می‌گیرد و قاعدتاً این امر، یافتن سرنخ و تحقیق درباره شناسایی و تعقیب بزهکاران را برای مراجع قضایی و قانونی تسهیل می‌کند، اما عدم حضور بزهکار در صحنه وقوع بزه سبب می‌شود که شیوه‌های سنتی کشف بزه، تحقیق و شناسایی بزهکار عملاً قابلیت اجرا نداشته باشد. این وضعیت و ویژگی فراملی بزه سایبر، کار جمع-آوری ادله اثبات بزه و دستیابی به سرنخ‌های ملموس فیزیکی را با دشواری-های خاص همراه می‌سازد؛ مضاف بر آنچه تاکنون گفته شد قواعد مرتبط با جرایم سنتی یا عموماً ریشه در فرهنگ اخلاق جامعه داشته و یا بعضاً در طی زمان بخشی از فرهنگ جامعه شده‌اند بنابراین، ارتکاب بزه علاوه بر نقض قوانین رسمی هر کشور، تعرض به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی آن جامعه نیز محسوب می‌شوند، این ارزش‌ها و هنجارها دوگونه کارکرد دارند؛ از یک سو با درونی شدن ارزش‌های اجتماعی، فرد هنگام مواجهه با بزه نوعی فشار درونی احساس می‌کند که این مکانیسم خودکنترلی^۴ برای وی عاملی برای پیشگیری از ارتکاب جرم محسوب می‌شود از سوی دیگر نگرانی از ننگ و رسوایی حاصل از دستگیری، محکومیت و مجازات، بزهکار بالقوه را شدیداً آزار

می‌دهد یعنی افراد زیادی به این علت بزهکار نیستند که یا باورهای درونی آنها را کنترل می‌کند و یا نگرانی از قضاوت بد دیگران^۵ مانع از تخلف و بروز قانون‌شکنی در آنها می‌شود (وایت و هینز، ۱۳۹۵: ۱۱۲) شرایط مذکور در مورد بسیاری از رفتارهای ضارزشی در فضای سایبری به گونه‌ای دیگر است، بدین شرح که برخی از رفتارهای آسیب‌رسان در این حوزه هنوز جرم‌انگاری نشده‌اند و برخی به علت فقدان سابقه لازم در فرهنگ اجتماعی رسوخ نکرده و ارتکاب این رفتارها موجب برانگیختگی افکار عمومی نشده است مثلاً برخی از بزه‌های سایبری مانند دسترسی غیرمجاز، تعرض به خلوت دیگران، سرقت اطلاعات، انواع هک کردن و ... هنوز درونی نشده و بار ارزشی نگرفته بنابراین مکانیسم خودکنترلی در این حوزه هنوز جایگاهی ندارد از سوی دیگر عدم حضور بزهکار در صحنه جرم، عدم مشاهده دیگران، پایین بودن احتمال دستگیری و مجازات، از کارآیی مکانیسم فشار و کنترل اجتماعی بزهکار می‌کاهد. علاوه بر تمام این‌ها از نگاه جامعه‌شناسی کیفری، اگر یک رفتار انحرافی فاقد جنبه ضارزشی باشد مانع جدی بر سر راه وضع مجازات‌های شدیدتر خواهد بود یعنی شرایط فرهنگی، درون‌مایه لازم را برای تجویز مجازات‌های شدید نخواهد داشت؛ در چنین شرایطی مجازات‌های شدید از نگاه بزهکار، جامعه، قانون‌گذار و دستگاه عدالت کیفری نامتناسب و بعضاً غیرعادلانه تلقی خواهد شد.

بیان مسأله (حمایت از زنان بزه‌دیده در فضای سایبری)

با توجه به گوناگونی و گستردگی حمایت از بزه‌دیدگان می‌توان نحوه حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای را در چارچوب ذیل طراحی و ترسیم کرد:

حمایت ماهوی

این قسم از حمایت، سنتی‌ترین و متداول‌ترین گونه حمایت از بزه دیدگان در چارچوب سیاست جنایی تقنینی شناخته می‌شود که نیازمند پیش‌بینی ضمانت اجرای مشخص و کیفری است، مطالبه مجازات از سوی بزه دیدگان جرایم رایانه‌ای با این واقعیت مرتبط است که از دیدگاه آنها، مرتکبین مستحق مجازات بوده و لذا با حمایت کیفری در واقع دردهای بزه‌دیدگان از سوی جامعه به رسمیت شناخته شده و بدین وسیله جلوه‌ای از نظام عدالت جنایی به نمایش گذاشته می‌شود، به عبارت دیگر، قوانین کیفری در کنار نقش پیش‌گیرانه که در چارچوب، بازدارندگی عام و خاص دارند، از رهگذر پیش‌گیری از بزه‌دیدگی، نقش حمایتی خود را نیز به دوش می‌کشند این‌گونه حمایت کیفری در دو گونه ساده و مشدد شناخته و تعریف می‌شود.

حمایت کیفری ساده

قانون‌گذار متعاقب جرم‌انگاری هر فعل یا ترک‌فعلی، لازم دانسته‌است که ضمانت اجرای آن را نیز تعیین کند تا در عمل جرم‌انگاری در کنار ویژگی بازدارندگی مرتکبان جرایم، تدبیری شایسته برای پیش‌گیری از بزه‌دیدگی از گذر حمایت کیفری به شمار رود، در ایران، ضمن تبیین قوانین متعدد، به جرم‌انگاری‌های اعمال و رفتارهای ممنوعه در محیط رایانه‌ای پرداخته شده - است که در هر کدام از آنها سیاست کیفری خاصی دنبال می‌شود از جمله: قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیر مجاز می‌کنند مصوب ۱۳۸۶^۶، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸؛ نکته قابل توجه از بررسی قوانین مذکور این

^۱ پورانیا

^۲ پورقهرمانی

^۳ جوان‌جعفری

^۴ Self-control.

^۵ Social- control.

^۶ ماده ۱۰: انتشار آثار مستهجن و مبتذل از طریق ارتباطات الکترونیکی و سایت‌های کامپیوتری با وسیله و تکنیک مشابه دیگر از مصادیق تکثیر و انتشار محسوب و مرتکب حسب مورد به مجازات مقرر در این قانون محکوم می‌شوند.

که در امور سمعی و بصری فعالیت های غیرمجاز می نمایند. (مصوب ۱۳۸۶) در تبصره ۳ ماده ۳ مقرر نموده است: «استفاده از صغار برای نگهداری، نمایش، عرضه، فروش و تکثیر نوارها و لوح های فشرده غیر مجاز موضوع این قانون موجب اعمال حداکثر مجازاتهای مقرر برای عامل خواهد بود» در نگاه اول، به نظر می رسد قانون گذار درصدد حمایت کیفری ویژه از کودکان در قبال هرزه نگاری بوده است، در صورتی که با کمی تدقیق مشاهده می گردد چنین نیست زیرا قانون گذار به آثار غیرمجاز اشاره کرده است نه آثار سمعی و بصری مستهجن و مبتذل، بنابراین قانون گذار جرایم مذکور در متن مواد ۱ و ۲ این قانون را مدنظر داشته که جرایم نسبتاً سبکی اند و غالباً به نقض حق نشر مربوط می شوند^۶ (زینالی، ۱۳۸۷: ۲۹۰).

از سوی دیگر هرزه نگاری کودکان^۷ در لایحه پیشنهادی جرایم رایانه ای با الهام از کنوانسیون جرایم سایبر تدوین گردیده بود در زمان تصویب نهایی، برخلاف نظر تدوین کنندگان لایحه که همسو با معیارهای جهانی بود، با عدم پذیرش مقنن روبه رو شده و ناخواسته به رویکرد مطلق هرزه نگاری رایانه ای مبادرت کردند، ماده ۱۴ قانون جرایم رایانه ای که در ذیل فصل «جرایم علیه اخلاق و عفت عمومی» آمده است؛ ضمن کاهش مجازات های مقرر، در قانون مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت های غیرمجاز می نمایند؛ هیچگونه رویکرد افتراقی از رهگذر کیفرگذاری مشدد به دلیل کودکی بزه دیده اتخاذ نکرده است^۸ (بای و پورقهرمانی، ۱۳۸۸: ۱۲۰). در حالی که این موضوع با اسناد خاص هرزه نگاری کودکان مصوب سال ۱۹۹۹ که سال توجه جامعه جهانی به هرزه نگاری کودکان در فضای مجازی است، مغایرت دارد؛ مانند کنفرانس پکن (۱۹۹۹) باموضوع «مبارزه با استفاده از اینترنت برای استثمار کودکان» می باشد (پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۱۳).

حمایت شکلی

این نوع از حمایت عبارتست از پیش بینی ساز و کارهایی برای احقاق این حق ها و برآورده کردن نیازهای بزه دیدگان به ویژه جبران خسارت^۹ یا تسهیل آن در سراسر فرایند جنایی؛ نظریه اینکه حق های مزبور به طور معمول در قوانین آیین دادرسی جنایی به رسمیت شناخته می شود؛ از آن می توان به «ساز و کارهای مبتنی بر آیین دادرسی»^{۱۰} یا «آیین دادرسی مدار» نیز یاد کرد^{۱۱} (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴: ۹۷). علاوه بر ساز و کارهای کلی که در مورد حمایت شکلی از بزه دیدگان، وجود دارد می توان حق داشتن وکیل در سراسر فرایند جنایی، حق طرح دعوای ضرر و زیان و پیش بینی شرایط آن، حق درخواست پژوهش از دعوی ضرر و زیان و ... را نام برد^{۱۲} (آشوری و خدادادی، ۱۳۹۰، صص ۳۳-۳؛ یوسفی مراغه، ۱۳۸۸: ۴۰ - ۴۶)، قانون گذار در بخش دوم قانون جرایم رایانه ای که در خصوص آیین دادرسی اینگونه جرایم صحبت شده است، حمایت های شکلی ویژه ای از بزه دیدگان جرایم رایانه ای کرده و بر اساس بند (ج) ماده ۲۸ قانون جرایم رایانه ای و بند (پ) ماده ۶۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ چنین گفته است: جرم توسط هر ایرانی یا غیرایرانی در خارج از ایران علیه سازمان های رایانه ای و مخابراتی و وبسایت های مورد استفاده یا تحت کنترل قوای سه گانه یا نهاد رهبری یا نمایندگی های رسمی دولت یا هر نهاد یا مؤسسه ای که خدمات عمومی ارائه می دهد یا علیه وب-

است که، قانون گذار در کنار جرم انگاری رفتارهای ضد اجتماعی باید ضمانت اجرای متناسبی را تعیین کند و اگر قانون گذار در تعیین ضمانت اجراها دچار لغزش شود نقش پیش گیرنده و حمایتی قانون که هدف اصلی مقنن است، عقیم می ماند در حالی که به نظر می رسد این اصل (تناسب بزه و کیفر) در سیاست کیفری ایران در قبال جرایم رایانه ای رعایت نشده است. برای نمونه «کلاهبرداری کامپیوتری» مندرج در ماده ۶۷ قانون تجارت الکترونیک با ضمانت اجرای «یک تا سه سال حبس و پرداخت جزای نقدی معادل مال مأخوذه» جرم انگاری شده است و کلاهبرداری رایانه ای مندرج در ماده ۱۳ قانون جرایم رایانه ای با کیفرگذاری «یک تا پنج سال حبس یا جزای نقدی از بیست تا یکصد میلیون ریال یا هر دو مجازات» جرم انگاری شده است و حال آنکه کلاهبرداری سنتی در ماده ۱ قانون تشدید مرتکبین ارتشاء اختلاس و کلاهبرداری با مجازات «یک تا هفت سال و پرداخت جزای نقدی معادل مال مأخوذه» جرم انگاری شده است^۱ (مالمیر، ۱۳۹۵: ۱۰۱). این در حالی است که از لحاظ ماهیت فرقی بین بزه دیده جرم واحد مندرج در قوانین متعدد وجود ندارد و حتی بزه دیدگی در محیط سایبری و رایانه ای بیشتر از محیط سنتی است و لذا حمایت کیفری مندرج در قانون جرایم رایانه ای به تنهایی برای پیش گیری از بزه دیدگی کافی نیست و در کنار آن باید ضمانت اجرای اجتماعی متناسب و متنوع نیز در نظر گرفته شود.

جرم انگاری اعمال شروع به جرم، «مشارکت در جرم» و نیز به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در کنوانسیون جرایم سایبر تدابیر دیگری برای حمایت از بزه دیدگان جرایم رایانه ای است. همچنین در راستای حمایت از بزه دیدگان، کشورهای عضو ملزم شده اند؛ به گونه ای اقدام به وضع قوانین و سایر تدابیر کنند که در صورت لزوم اطمینان دهند. جرایم مندرج در کنوانسیون از مجازات هایی مؤثر، بازدارنده و مناسب^۲ که شامل مجازات سالب آزادی^۳ می شود برخوردارند (ماده ۱۳)

حمایت کیفری خاص یا ویژه^۴

اگر جرم انگاری همراه با پیش بینی یک ضمانت اجرای کیفری مناسب، ساده ترین گونه حمایت کیفری است گاهی مصالح سیاست جنایی اقتضاء می کند که با تشدید ضمانت اجراها به این حمایت کیفری جامه عمل پوشانده شود و به عبارتی به یک حمایت کیفری افتراقی بیانجامد؛ این تدبیر، نمونه ویژه ای از تشدید شخصی است که با تأکید بر شخص بزه دیده، حمایت کیفری از او را دنبال می کند. بر پایه این یافته ها، آسیب پذیری برخی از اشخاص مانند زنان و کودکان به دلایلی همچون جنس و سن، آنان را بیش از دیگران شایسته توجه و حمایت ویژه می سازد^۵ (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۸۳). که به این نوع حمایت از بزه دیدگان، اصطلاحاً حمایت از «بزه دیدگان خاص» می گویند (زکوی، ۱۳۹۰: ۵۳). یکی از این نوع بزه دیدگان خاص، که در محیط رایانه ای بیشتر در معرض بزه دیدگی خاصی هستند کودکان و بهره برداری از آنها در هرزه نگاری است، به عنوان نمونه در قانون نحوه مجازات اشخاصی

^۱ مالمیر

² Effective proportionate and dissuasive sanctions

³ Deprivation of liberty

^۴ برخی از متخصصان امر، حمایت کیفری را چهار گونه دانسته اند: ۱. حمایت کیفری ساده؛ ۲. حمایت کیفری تشدید ۳. حمایت کیفری ویژه و حمایت کیفری دنبالدار (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۱۰۸) ولی به نظر می رسد که حمایت کیفری تشدید و دنبالدار در راستای حمایت کیفری ویژه است و با کمی تسامح با هم منطبق هستند و نمی توان برای آنها عنوان های مستقلی قائل شد.
^۵ رایجیان اصلی

^۶ زینالی

⁷ Child pornography

^۸ بای و پورقهرمانی

⁹ Restitution

¹⁰ Procedural mechanisms.

^{۱۱} رایجیان اصلی
^{۱۲} آشوری و خدادادی

پیش‌بینی ساز و کار جبران آثار ناشی از بزه‌دیدگی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حقوق کیفری در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای می‌باشد برخلاف مؤلفه‌های حمایتی پیشین، آثار ساز و کار جبران، به طور مستقیم بر بزه‌دیدگان جرایم فوق تبلور می‌یابد و هرچه گسترده باشد از گسترش آسیب وارده در اثر ارتکاب جرم علیه بزه‌دیدگان جلوگیری می‌کند. جبران آثار بزه‌دیدگی شامل جبران خسارت، پرداخت غرامت^۵، اعاده وضع به حالت سابق^۶ (یوسفی مراغه، ۱۳۸۸: ۱۷۷-۱۷۴)، اعاده حیثیت یا توان بخشی و تاوان است. این ساز و کار به دو شکل رسمی^۷ (جبران خسارت مادی و معنوی و نیز پرداخت غرامت، دولتی، عمومی و فردی) و غیررسمی^۸ (مثل میانجیگری^۹، سازش^{۱۰}، داوری^{۱۱}، صلح و آشتی^{۱۲}) قابل اعمال است. در جمهوری اسلامی ایران جبران‌پذیری مالی خسارت‌های مادی به طور کلی پذیرفته شده است. (ماده ۲۱۴ ق.م.ا. مصوب ۹۲ و ماده ۱۴ ق.ا.د. ک مصوب ۹۲) و از این جهت می‌توان گفت که نظام کیفری ایران هم‌سو با اصول و معیارهای پذیرفته شده در زمینه حمایت‌های مالی، جبران خسارت مادی^{۱۳} را مبنای حمایت مالی از بزه‌دیدگان قرار داده است^{۱۴} (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۸۷، به نقل از پورقهرمانی، پیشین: ۲۸) که جلوه‌هایی از آن هم به نوعی در قوانین مرتبط با جرایم رایانه‌ای تبلور یافته است؛ از جمله در بحث کلاهبرداری مرتبط با رایانه (ماده ۳ قانون جرایم رایانه‌ای) و نیز کلاهبرداری کامپیوتری (مندرج در ماده ۶۷ قانون تجارت الکترونیک) علاوه بر مجازات‌های مندرج، شخص مرتکب باید به «رد مال» هم محکوم شود و نیز در ماده ۷۸ قانون تجارت الکترونیک آمده است:

«هرگاه در بستر مبادلات الکترونیکی در اثر نقض یا ضعف سیستم مؤسسات خصوصی و دولتی، به جز در نتیجه قطع فیزیکی ارتباط الکترونیکی، خسارتی به اشخاص وارد شود مؤسسات مزبور مسئول جبران خسارت وارده می‌باشند مگر اینکه خسارات وارده ناشی از فعل اشخاصی باشد که در این صورت جبران خسارات بر عهده این اشخاص خواهد بود». ماده مذکور نقطه عطف مثبتی در راستای حمایت از بزه‌دیدگان می‌تواند تلقی شود هرچند در قانون جرایم رایانه‌ای، آن طور که شایسته و بایسته است به بحث حمایت‌های مالی پرداخته نشده است؛ ولی به نظر می‌رسد عدم ذکر به معنای عدم جبران نیست و از اصول و قواعد عمومی این امر قابل استنباط است؛ در کنار جبران خسارات مادی، باید حمایت‌های معنوی (عاطفی و حیثیتی) هم نسبت به بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای مورد توجه و دقت قرار گیرد، روشن است که هر جرمی گذشته از خسارت‌های مادی، آزرده‌گی خاطر بزه‌دیده را نیز به همراه دارد. (Currani, 2007: 919). این آزرده‌گی خاطر که از آسیب به عواطف و احساسات فرد یا حیثیت شخص برمی‌خیزد و در جرم‌های مختلف بازتاب‌های گوناگون دارد «درد و رنج عاطفی و حیثیتی»^{۱۵} نامیده می‌شود^{۱۶} (بهمن، ۱۳۹۷: ۳۴). جبران درد و رنج‌های عاطفی به دلیل برآوردناپذیری

سایت‌های دارای دامنه مرتبه بالای کد کشوری ایران در سطح گسترده ارتکاب یافته باشد؛ که البته به نظر می‌رسد این بند از ماده مزبور به تعبیر برخی، صلاحیت حمایتی^۱ یا (واقعی) محسوب شده^۲ (جلالی فراهانی، ۱۳۹۵: ۱۷۲) در راستای حمایت شکلی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای می‌باشد و حتی دیوان عالی کشور در رای وحدت رویه‌ای (۷۲۹-۱۳۹۱/۱۲/۰۱) بر این مبنا نظر داده است: «نظر به این که در صلاحیت محلی، اصل صلاحیت دادگاه محل وقوع جرم است و این اصل نیز مستفاد از ماده ۲۹ قانون جرایم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸) مورد تأیید قانون‌گذار قرار گرفته، بنابراین در جرم کلاهبرداری مرتبط با رایانه، هرگاه تمهید مقدمات و نتیجه حاصله از آن در حوزه‌های قضایی مختلف صورت گرفته باشد؛ دادگاهی که بانک افتتاح‌کننده حساب زبان‌دیده از بزه که پول به طور متقلبانه از آن برداشت شده در حوزه آن قرار دارد، صالح به رسیدگی است».

مبنای این حق در مواد ۴ و ۵ کنوانسیون جرایم به نوعی مطرح شده است ولی بر خلاف صلاحیت‌های سرزمینی و تابعیتی، کنوانسیون جرایم سایبر هیچ اشاره‌ای به حق کشورها در اعمال این قسم از صلاحیت فراسرزمینی نکرده است که جای تامل دارد (همان، ۱۵۲) همچنین بر اساس بند (د) ماده ۲۸ (ماده ۶۶۴ ق.ا.د.ک ۹۲) یکی از مواردی که دادگاه‌های ایران صلاحیت دارند و در راستای بزه‌دیده محوری است اینکه: «جرایم رایانه‌ای متضمن سوء استفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال اعم از آنکه مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیر ایرانی باشد» حمایت شکلی دیگر از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای اختصاص دادن برخی از شعب دادسرا و دادگاه‌ها برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای است. بر اساس ماده ۳۰ قانون جرایم رایانه‌ای (ماده ۶۶۶ ق.ا.د.ک ۹۲): «قوه قضائیه موظف است به تناسب ضرورت شعبه یا شعبی از دادسرا، دادگاه‌های کیفری یک، کیفری دو، اطفال و نوجوانان، نظامی و تجدید نظر را برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای اختصاص دهد» و بر اساس تبصره ماده فوق «قضات دادسرا و دادگاه‌های مذکور از میان قضاتی که آشنایی لازم به امور رایانه دارند انتخاب خواهند شد»^۳.

«اختصاصی کردن شعب دادسراها و دادگاه‌ها» و نیز «متخصص کردن قضات دادگاه‌ها» می‌تواند نقطه عطفی بر حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در راستای مراجعه به دادگاه صالح باشد که البته در این راستا پلیس جرایم سایبری یا پلیس فتا (فضای تبادل اطلاعات) که به صورت تخصصی در این راستا فعالیت می‌کند؛ می‌تواند نقطه مثبتی در حمایت از بزه‌دیدگان تلقی شود^۴ (به نقل از پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۲۱).

بنابراین یکی از راهکارها و گونه‌های حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری، رویکردهای مربوط به شکل و ساختار دادرسی در این‌گونه جرایم است. این گونه از حمایت در اسناد بین‌المللی صرفاً به صورت پیش‌بینی مقررات کلی شکلی و در حقوق کیفری ایران در سه بعد پیش‌بینی صلاحیت حمایتی، اختصاصی کردن دادسراها و دادگاه‌ها و تشکیل پلیس فتا نمود پیدا کرده است.

حمایت‌های مادی و معنوی

1 Protective Principle

^۲ جلالی فراهانی

^۳ قوه قضائیه از سال ۱۳۸۲ با برگزاری کلاس‌های آموزش ضمن خدمت قضات دو عنوان درسی آموزشی در خلال برنامه‌های دوره گنجانه است که عبارتند از، «جرایم سایبر» برای قضات کیفری و «حقوق فناوری اطلاعات» برای قضات حقوقی.

^۴ نقل از پورقهرمانی

⁵ Compensation.

^۶ یوسفی مراغه

⁷ Formal remedy.

⁸ Informal remedy.

⁹ Mediation.

¹⁰ Conciliation.

¹¹ Arbitration.

¹² Peacemaking.

¹³ Material restitution.

^{۱۴} رایجیان اصلی

¹⁵ Emotional suffering

^{۱۶} بهمن

ریشه‌های حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان را باید در تحولات نیمه دوم سده بیستم در عرض حقوق بشر جستجو کرد. اعلامیه جهانی حقوق بشر که اجرای بسیاری از مفاد آن در دو میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حقوق مدنی و سیاسی تضمین شده است. پس از شناسایی حق امنیت اجتماعی برای هر شخص به منزله عضوی از جامعه (ماده ۲۲)، به بهره‌مندی همه اشخاص از سطح زندگی مناسب تأکید می‌کند. (ماده ۲۵) حق امنیت اجتماعی یعنی اینکه جامعه باید از حق‌های بنیادی اعضای آسیب‌پذیر خود - از جمله بزه‌دیدگان حمایت کند. بهره‌مندی از سطح زندگی مناسب نیز در کنار حق امنیت اجتماعی پایه‌های اصلی یک نظام حمایت اجتماعی بزه‌دیده‌مدار را تشکیل می‌دهند^۴ (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۹۹).

در مورد جرایم رایانه‌ای نه تنها کنوانسیون جرایم سایبر به بحث حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان نپرداخته است؛ بلکه در حقوق ایران در قوانین مرتبط با جرایم رایانه‌ای از جمله قانون جرایم رایانه‌ای موضوع حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان و مصادیق آن مسکوت مانده است. با وجود این برابر بند (د) ماده ۱۳۰ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران قوه قضاییه مکلف گردیده، در کنار یک سری لوايح؛ لایحه حمایت از بزه‌دیدگان اجتماعی را تهیه و به تصویب برساند.

حمایت بین‌المللی از بزه‌دیدگان سایبری

با توجه به اینکه جرایم رایانه‌ای اغلب به صورت فراملی واقع می‌شود^۵ لذا بزه‌دیدگان جرایم فوق محدود به داخل کشور نخواهد بود. در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باید کشورها همکاری قضایی و پلیس بین‌المللی متقابل در این زمینه داشته باشند، براین‌اساس یکی از پیش‌نیازهای حقوقی لازم در زمینه جرم انگاری‌های متقابل کشورها است^۶ (پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۲۷) به عبارتی یکی از پیش‌شرط‌های حقوقی که کشورها می‌توانند در مناسبات همکاری متقابل کیفری خود، اعم از رسیدگی قضایی یا تعقیب و پیگرد مجرمین مورد توجه قرار دهند؛ وجود قوانین کیفری مشابه از نظر نوع و کیفیت در کشور مقابل است در غیراینصورت هیچ محلی جهت همکاری متقابل کیفری وجود نخواهد داشت و چه بسا حقوق بزه‌دیده پایمال شود لذا یکی از موانع بزرگی که سر راه تحقق اهداف کیفری سایبری شده، قاعده جرم‌انگاری متقابل است به عنوان مثال موارد بسیاری مشاهده شده که سرورهای واقع در کشوری نظیر ایالات متحده، وبسایت‌هایی را پشتیبانی می‌کنند که به نشر موضوعات نژادپرستانه یا مستهجنی می‌پردازند که دریافت آن توسط اتباع کشوری مانند فرانسه جرم تلقی می‌شود (همان: ۲۸) حال چگونه می‌توان از مجریان قانون ایالات متحده درخواست کرد تا جهت تعقیب عاملان قضیه همکاری کند درحالی‌که مقامات قضایی آن کشور نه تنها این عمل را جرم نمی‌شناسند بلکه از جمله مصادیق، حق آزادی عقیده و بیان

مالی از جبران خسارات مادی جداست، حمایت عاطفی کمک‌های روانشناسانه‌ای است که برای ترمیم درد و رنج‌های عاطفی بزه‌دیدگان انجام می‌شود و پیش از هر چیز نقش روانشناسان و روان‌کاوان در آن برجسته است؛ حمایت عاطفی از بزه‌دیدگان را می‌توان از گذر مراکز خصوصی روان-درمانی بهره‌مند از روان‌شناسان متخصص تضمین کرد (فیلیزولا، ۱۳۷۹: ۱۳۰) از نظر سیاست جنایی، مقنن قانون جرایم رایانه‌ای به جبران خسارت معنوی^۱ توجه آن چنانی نداشته است، به نحوی که در برخی موارد به صرف جرم‌انگاری اعمالی که علیه حیثیت افراد است (با ضمانت اجراهای نسبتاً ضعیف حبس یا جزای نقدی) اکتفا شده است (مواد ۱۸-۱۶) و به جبران ضرر و زیان معنوی ناشی از بزه‌دیدگی جرایم مذکور توجه خاصی نشده است و صرفاً در ماده ۱۸، آن هم به صورت مردد بر جبران خسارات معنوی «...افزون بر اعاده حیثیت (در صورت امکان)»... نظر شده است ولی با وجود مسائل فوق، به نظر می‌آید که بر اساس قانون مسئولیت مدنی (ماده ۱۰) و قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ (تبصره ۱ ماده ۱۴) جبران خسارات معنوی علاوه بر خسارات مادی پیش‌بینی شده است. هرچند در عمل با بداقبالی و عدم اعتنای مراجع قضایی مواجه شده است، نکته‌ای که در راستای سیاست جنایی ایران در قبال حمایت از بزه‌دیدگان به طور کلی (نه خاص جرایم رایانه‌ای) می‌توان اشاره کرد «دستور العمل و ضوابط اجرایی کمک و حمایت از بزه‌دیدگان» است که توسط وزارت دادگستری در مورخ ۱۳۸۸/۰۴/۳۱ به تصویب رسیده است که نقطه عطف مثبتی در راستای حمایت مادی و معنوی از تمام اقشار بزه‌دیده است ولی نکته قابل تامل در این دستورالعمل، این است که اجرای آن به صورت آزمایشی تا پایان سال ۱۳۸۸ بوده و پس از پایان مدت اجرای آزمایشی و برای سال‌های بعد منوط به تأمین بودجه شده است که به نظر می‌رسد اصل وجود چنین مقرراتی ضروری بوده ولی نه به شکل فعلی که، قابل اجرا نباشد بلکه لوازم اجرای چنین مقرراتی فراهم شود که انتظار می‌رود در راستای اجرای بهتر، سطح قانونی آن از «دستورالعمل» به «قانون» ارتقاء یابد^۲ (پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۳۱) همچنین مصوبه‌ای تحت عنوان «بسته اجرایی وزارت دادگستری (۱۳۹۴-۱۳۹۰)» موضوع ماده ۲۱۷ قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران^۳ منتشر شد که بر اساس آن یکی از راهبردهای اساسی بسته فوق «اجرای تکالیف بیت‌المال در پرداخت دیه و سایر خسارات و حقوق آسیب‌دیدگان از جرائم» معرفی شده است و در راستای آن سیاست‌های اجرایی متناظر با راهبرد فوق «ایجاد سازکار لازم برای پرداخت دیه و اجرای آرای محاکم قضایی و ایجاد ساز و کار لازم برای حمایت از بزه‌دیدگان» شناخته شده است که وجود و اجرای چنین مقرراتی نقطه عطف مثبت در راستای حمایت مادی و معنوی از بزه‌دیدگان جرایم می‌تواند تلقی شود.

حمایت اجتماعی

در این گونه از حمایت، از حق قربانیان جرایم رایانه‌ای و به رسمیت شناختن حالت بزه‌دیدگی آنها صحبت می‌شود؛ یعنی اینکه جامعه باید غیرمشروع و غیرانسانی بودن جرایم رایانه‌ای و پیامدهای منفی تحمیل شده به قربانیان را به رسمیت بشناسد، به عبارت دیگر، موقعیت جدید بزه‌دیدگان را به عنوان بزه‌دیده بشناسد و لذا در این راستا برای تأمین حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان، نهادهای مختلف اجتماعی و عمومی هم دارای وظایفی هستند^۴

^۱ Immaterial restitution

^۲ پورقهرمان

^۳ در برخی از کشورها، نهادهای مدنی و غیردولتی با تشکیل سازمان‌های خصوصی و غیرانتفاعی اقدام به خدمات‌رسانی به بزه‌دیدگان کرده‌اند. از جمله «مرکز ملی کودکان گمشده و بهره‌کشی جنسی» است که در سال ۱۹۸۴ در

ویرجینیای آمریکا تاسیس شد (رایجیان اصلی و یوسفی مراغه، ۱۳۸۹: ۵۱). همچنین مرکز مشاوره بزه‌دیدگان سایبری (CCVC) یا (Centre for Cyber Victim Counselling) در سال ۲۰۰۹ در کشور هند تشکیل شده است که برای بزه‌دیدگان جرایم سایبری در سه گروه اشخاص (individuals)، شرکت‌ها (Corporations) و مؤسسات آموزشی (Educational Institutions) خدمات ارائه می‌دهند. (<http://www.cybervictim.org>) (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۹۹).

^۵ بر اساس آمارها در حدود ۵۰ الی ۱۰۰ درصد جرایم رایانه‌ای عنصر فراملی وجود دارد که از این آمار کشورهای اروپایی بالاترین درصد رکن فراملی و کشورهای آمریکایی و آفریقایی به ترتیب در پایین‌ترین سطح عنصر فراملی قرار دارند (United Nations, ۲۰۱۳: ۱۸۳).
^۶ پورقهرمانی

در حقوق بین‌الملل راجع به حمایت از بزه‌دیدگان سایبری مقررات کیفری پیش‌بینی نشده است. حمایت از بزه‌دیدگان اصولاً شامل رسیدگی به خسارت وارده در اثر بزه و ترمیم وضعیت ایجاد شده می‌باشد بنابراین، عمده بحث حمایت را می‌توان در قالب وادار کردن بزهکار به جبران خسارت وارده به بزه‌دیده دانست. از این رو، تعهد به پرداخت غرامت در قبال نقض‌های حقوق بین‌الملل، مبنای محکمی دارد؛ در واقع، از نظر حقوق بین‌الملل هر دولتی که خسارتی را به طرف دیگر وارد کرده، باید به تمام آثار ناشی از نقض مقررات و قواعد حقوقی پایان دهد (RoubaAl, 2002: 13). اصول بنیادین راجع به حق بر جبران خسارت یادآور می‌شود که غرامت برای هر خسارتی که از نظر مالی قابل ارزیابی باشد باید در مورد نقض‌های فاحش حقوق بشر و نقض‌های شدید حقوق بشردوستانه بین‌المللی پیش‌بینی شود. این خسارات شامل موارد زیر می‌شود^۴ (اسلامی، ۱۳۹۵):

- ۱- زیان‌های جسمانی یا روانی؛
- ۲- فرصت‌های از دست رفته، از جمله کار، تحصیل و منافع اجتماعی؛
- ۳- خسارات و ضررهای مادی ناشی از درآمدها، از جمله ضرر ناشی از درآمد ممکن‌الوصول؛
- ۴- خسارات معنوی؛
- ۵- هزینه‌های لازم برای مساعدت حقوقی یا کارشناسی، خدمات پزشکی و دارویی و خدمات

نتیجه‌گیری

توجه خاص و ویژه به بزه‌دیدگان زن در جرایم سایبری تاکنون به شکل مطلوب مورد توجه واقع نشده است و شرایط لازم برای حمایت از بزه‌دیدگان به صورت کامل فراهم نیست لذا در زمینه تأمین چنین حمایت‌هایی پیشنهاد می‌شود:

- ۱- لازم است که کشورها جرایم و بزه‌های سایبری را به طور ویژه علیه زنان به رسمیت شناخته و با طبقه‌بندی مناسبی از گونه‌های متنوع آن شناسایی به عمل آورند. این شناسایی منجر به ایجاد شرایط لازم برای حمایت از بزه‌دیده در دقیقاً آنچه بر بزه‌دیده رفته است؛ فراهم می‌کند.
- ۲- کشورها می‌توانند به منظور تدوین قوانین جدید به ظرفیت‌های قانون اساسی کشور خود به منظور حمایت از زنان توجه ویژه داشته باشند.
- ۳- حمایت‌های صورت گرفته از زنان بزه‌دیده جرایم سایبری نباید فقط از نوع حمایت‌های کیفری باشد؛ بلکه توجه به حمایت‌های اجتماعی و ابعاد روانی مسئله نیز حائز اهمیت است.
- ۴- رویکردهای حمایتی نسبت به زنان بزه‌دیده جرایم سایبری نباید فقط رویکردها پس از جرایم باشد توجه به پیشگیری از بزه‌های سایبری علیه زنان باید به شکل جدی‌تری مورد توجه واقع شود.

پیش از هر قدمی، باید آموزش و آگاه‌سازی زنان نسبت به حقوق خود و همچنین خطرات احتمالی فضای سایبری صورت بگیرد، چنین اقدامی منجر به شناخت و آگاهی بیشتر و کاهش پتانسیل جرم‌خیزی فضای سایبری برای زنان می‌شود.

می‌دانند و از آن حمایت می‌کنند^۱ (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹: ۱۰۸) در این راستا تدوین‌کنندگان کنوانسیون جرایم سایبر با اتخاذ رویکردهای متمایز، رهیافت نسبتاً جدیدی بنیان نهاده‌اند که با شرایط و ویژگی‌های خاص فضای سایبر سازگار است. براساس ماده ۲۳ کنوانسیون جرایم سایبری راجع به اصول کلی راجع به همکاری بین‌المللی: اعضای کنوانسیون باید براساس مقررات این فصل و از طریق اجرای اسناد بین‌المللی مربوط به همکاری بین‌المللی در موضوعات کیفری، ترتیبات توافق‌شده راجع به قانون‌گذاری متحدالشکل یا متقابل و قوانین داخلی، برای رسیدن به وسیع‌ترین حوزه پی‌جویی یا رسیدگی قضایی راجع به جرایم مرتبط با سیستم‌های رایانه‌ای و داده‌ها یا جمع‌آوری ادله الکترونیک در جرایم، با یکدیگر همکاری کنند؛ از جمله نکات قابل توجه در این ماده اینکه، کنوانسیون از دولت‌های عضو می‌خواهد همکاری خود با یکدیگر را بر اساس مقررات این فصل تنظیم کنند بدیهی است تأکید بر این موضوع به جایگاه خاص قواعد حقوق کیفری، به ویژه قاعده جرم‌انگاری متقابل برمی‌گردد چرا که تدوین‌کنندگان این کنوانسیون به خوبی می‌دانستند که اگر میان قوانین جزایی عام و زیربنایی کشورها سازگاری کافی وجود نداشته باشد؛ پرداختن هریک از آنها به این موضوع خاص راه به جایی نخواهد برد (همان: ۱۱۰) نکته قابل توجه دیگر در این ماده اینکه؛ نویسندگان کنوانسیون ایجاد هماهنگی میان قوانین و مقررات کیفری را تنها به جرایم مرتبط با داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای یا به عبارت بهتر به جرایم سایبر محدود نکرده‌اند؛ بلکه از دول عضو خواسته‌اند این سطح همکاری را به وسیع‌ترین حد خود در حوزه پی‌جویی و رسیدگی قضایی برسانند تا علاوه بر تسهیل و تسریع در روند رسیدگی به جرایم سایبر، امکان رسیدگی هرچه بهتر دیگر جرایمی که ادله الکترونیک در آنها نقش دارند (یعنی جرایم ارتكابی در دنیای فیزیکی) نیز فراهم گردد (همان) همکاری بین‌المللی دیگری که می‌توان در مورد بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای بیان کرد «استرداد مجرمین» می‌باشد که در ماده ۲۴ کنوانسیون جرایم سایبر به آن اشاره شده است. بر اساس ماده‌ی ۲۴ کنوانسیون این ماده در مورد استرداد مجرمین میان دول عضو در مورد جرایم مصوب مندرج در مواد ۲ تا ۱۱ این کنوانسیون اجرا می‌شود. مشروط بر اینکه آن اعمال در هر دو دولت مورد نظر جرم‌انگاری و مجازاتی که برای آن تعیین شده حداقل یکسال حبس و بیش‌تر باشد؛ البته بر اساس بند (ب) ماده ۲۴ اگر بین دو کشور بر حداقل مجازات دیگری توافق شده باشد؛ آن معیار لازم‌الاجرا خواهد بود البته لازم به ذکر است از آنجا که جرم رایانه‌ای و تحقیقات رایانه‌محور هیچ‌گونه چالش خاصی برای استرداد ایجاد نکرده‌اند، کنوانسیون‌ها و معاهدات عمومی راجع به استرداد قابل اجرا هستند از جمله این اسناد؛ کنوانسیون اروپایی استرداد و دو پروتکل الحاقی آن^۲ و چارچوب تصمیم‌گیری شورا درباره قرار دستگیری اروپایی و تشریفات دستگیری میان دول عضو^۳، قابل ذکر هستند که به تمامی جنبه‌های قرار دستگیری اروپایی صادره برای جرایم مشمول ماده (۲) چارچوب تصمیم‌گیری از جمله جرم مرتبط با رایانه می‌پردازند (زیر، ۱۳۸۷: ۶۱).

حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری در حقوق بین‌الملل

^۱ جلالی فراهانی

^۲ European Convention on Extradition of 13.12.1957 (ETS No. 24) and Its Additional Protocols of 15.10.1975 (ETS No. 86) and of 17.3.1978 (ETS No. 98).

^۳ EU Council Framework Decision 2002/584/JHA on the European Arrest Warrant and the Surrender Procedures between Member States of 13.6.2002, OJ L 190, 18.7.2002, pp. 1-18.

^۴ اسلامی

منابع

- ۱- اعتمادی، علی، بنیان‌های حقوقی فضای سایبری: مقدمه ای بر بحث، تهران، انتشارات رشت، ۱۳۹۶ ش.ق.
- ۲- انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن، تهران، سخن، ۱۳۸۶ ش.ق.
- ۳- انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۶ ش.ق.
- ۴- باستانی، برومند، جرائم رایانه‌ای و اینترنتی، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۸۳ ش.ق.
- ۵- بل، دیوید، درآمدی بر فرهنگ‌های سایبر، ترجمه مسعود کوثری و حسین حسنی، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان ۱۳۸۹ ش.ق.
- ۶- بهمن، مهران، سواد رسانه‌ای در پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی، چاپ اول، کرج، پیدار، ۱۳۹۷ ش.ق.
- ۷- پرویزی، رضا، پی‌جویی جرائم رایانه‌ای، چاپ اول، تهران، جهان جام جم، ۱۳۸۴ ش.ق.
- ۸- جاویدنیا، جواد، جرائم تجارت الکترونیکی، چاپ دوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۸ ش.ق.
- ۹- جلالی فراهانی، امیرحسین، کنوانسیون جرایم سایبر و پروتکل الحاقی آن، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵ ش.ق.
- ۱۰- چابک، مهدی، فضای سایبر و جرایم سایبری = Cyber space and cyber crimes، چاپ اول، تهران، نشر میراث فرهیختگان، ۱۳۹۷ ش.ق.
- ۱۱- حاجی‌تبار فیروزجانی، حسن، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی افتراقی (مطالعه تطبیقی سیاست جنایی تقنینی)، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۱ ش.ق.
- ۱۲- حسن‌بیگی، ابراهیم، حقوق و امنیت در فضای سایبر، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران، ۱۳۸۴ ش.ق.
- ۱۳- دباراتی، هالدر و جیشانکار، کی، جرم رایانه‌ای و بزه‌دیدگی زنان، ترجمه‌ی مهرداد رایجیان اصلی، حسین محمد کوره‌پز و احسان سلیمی، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۳ ش.ق.
- ۱۴- رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیده در فرآیند کیفری، تهران، انتشارات خط سوم، ۱۳۸۱ ش.ق.
- ۱۵- رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، چاپ اول، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۸۴ ش.ق.
- ۱۶- زکوی، مهدی، بزه‌دیدگان خاص در پرتو بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۰ ش.ق.
- ۱۷- زیبر، الیش، «مهار پیچیدگی فضای جهانی سایبر: هماهنگ‌سازی حقوق کیفری مرتبط با رایانه» مجموعه مقالات حقوق فناوری اطلاعات و ارتباطات (نکوداشت‌نامه مرحوم استاد محمدحسن دزیایی)، ترجمه امیر حسین جلالی فراهانی، چاپ اول، تهران، انتشارات روزنامه رسمی، ۱۳۸۷ ش.ق.
- ۱۸- زینالی، امیرحمزه، حمایت کیفری از کودکان در برابر هرزه‌نگاری: از واکنش‌های جهانی تا پاسخ نظام کیفری ملی، چاپ اول، تهران، انتشارات روزنامه رسمی، ۱۳۸۷ ش.ق.
- ۱۹- ژرژ، پیکا، جرم‌شناسی، ترجمه علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۵ ش.ق.
- ۲۰- ژنیافیلی، زولا بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه‌ی روح‌الدین کردعلیوند و احمد محمدی، تهران، مجتمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۷۹ ش.ق.
- ۲۱- عاملی، سعیدرضا، رویکرد قضایی به آسیب‌ها، جرائم و قوانین و سیاست‌های فضای مجازی، چاپ اول، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۰ ش.ق.
- ۲۲- لیز، ژرار و فیلیزولا، ژینا، بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه روح‌الدین کردعلیوند، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۷۹ ش.ق.
- ۲۳- مالمیر، محمود، جرم‌شناسی جرایم سایبری از منظر پیشگیری، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۵ ش.ق.
- ۲۴- نظام‌الملکی، جعفر، حمایت کیفری از حقوق مالکیت فکری در محیط اینترنتی، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۶ ش.ق.
- ۲۵- وایت، راب و هینز، فیونا، جرم و جرم‌شناسی، ترجمه علی سلیمی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵ ش.ق.
- ۲۶- هالدر، دباراتی، جیشانکار، کی، جرم رایانه‌ای و بزه‌دیدگی زنان: قانون‌ها، حق‌ها و مقرره‌ها، ترجمه حسین‌محمد کوره‌پز، احسان سلیمی و مهرداد رایجیان اصلی، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۳ ش.ق.
- ۲۷- آشوری، محمد و خدادادی، ابوالقاسم، «حقوق بنیادین بزه‌دیده در فرایند دادرسی کیفری»، فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲، ۱۳۹۰.
- ۲۸- ابراهیمی، مهدی، «بررسی فناوری اطلاعات در هند»، نشریه‌ی مدیریت فردا، شماره ۱، ۱۳۸۲.
- ۲۹- اسلامی، ابراهیم، «جایگاه حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری درمقررات کیفری حقوق داخلی وحقوق بین‌الملل»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال هفدهم، شماره اول (پیاپی ۴۳)، ۱۳۹۵.
- ۳۰- الستی، ساناز و حسن‌پور، «بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از بزه‌دیدگی»، نشریه دادرسی، شماره ۵۶، ۱۳۸۵.
- ۳۱- بای، حسینعلی و پورقهرمانی، بابک، «بررسی فقهی - حقوقی هرزه‌نگاری در فضای مجازی»، فصلنامه‌ی حقوق اسلامی، سال ششم، شماره ۲۳، ۱۳۸۸.
- ۳۲- پورقهرمانی، بابک، «مطالعه‌ی تطبیقی سازکارهای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی با تأکید بر کنوانسیون بوداپست»، پژوهشنامه‌ی حقوق کیفری، سال هشتم، شماره اول، ۱۳۹۶.
- ۳۳- پورانیان، عماد، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی و آثار آن، همایش دیدگاه‌های جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد واحد نراق، ۱۳۹۱.
- ۳۴- پیشگاهی‌فرد، زهرا و همکاران، تعامل در فضای سایبری و تأثیر آن بر هویت زنان ایرانی، زن در توسعه و سیاست، دوره ۸، شماره ۲، ۱۳۸۹.
- ۳۵- جمشیدنسب، محمد، بزه‌های سایبری و گسترش فضای اینترنت، علوم نوین رایانه، شماره ۲۱ و ۲۲، ۱۳۹۰.
- ۳۶- جوان‌جعفری، عبدالرضا، جرایم سایبر و رویکرد افتراقی حقوق کیفری (با نگاهی به قانون مجازات اسلامی بخش جرایم رایانه‌ای)، مجله دانش و توسعه (علمی - پژوهشی)، سال هفدهم، شماره ۳۴، ۱۳۸۹.

- 56- Bradbury, Danny, When borders collide: legislating against cybercrime, Computer Fraud & Security, Vol. 2012, Issue 2, 2012.
- 57- Brier, Søren, Cybersemiotics and the question of knowledge. In: Information and Computation. Gordana Dodig-Crnkovic & Mark Burgin(eds), World Scientific Publishing Co, 2010.
- 58- Casavant, lyne, James, R Robertson, The evolution of pornography law in Canada, Parliamentary Information and Research Service, 2007.
- 59- Currani, John F, Internet Crime Victimization: Sentencing, Mississippi Law Journal, Vol. 76, 2007.
- 60- Curchin, Katherine, The dilemma of rape avoidance advice: Acknowledging women's agency without blaming victims of sexual assault, Women's Studies International Forum, Vol. 75, 2019.
- 61- Debarati Halder and Karuppannan Jaishankar (2016), Cyber Crimes Against Women in India.
- 62- Dijk, J. J. M. Van, Introducing Victimology: Caring for Crime Victim: The ninth Symposium of the world of Victimology (in Free University of Amsterdam from 25 to 29 August 1997), Criminal justice Press, Monsey, Newyork, 1999.
- 63- Estaki, M, Cybercrime and society, London: Sage Publications, 2004.
- 64- Fattah, Ezzat A, Victimology: Past, Present and Futur, Criminology, Vol. 33, No.1, 2000.
- 65- Folsom, Thomas C, Defining Cyberspace (Finding Real Virtue in the Place of Virtual Reality) (2006). Tulane Journal of Technology & Intellectual Property, Vol. 9, 2007.
- 66- Garner, Brayan A, black, s Law Dictionary, Eight Edition, Thomson, 2004.
- 67- Halder, D, Jaishankar, K, Property Rights of Hindu Women: A feminist review of succession laws of Ancient, Medieval, and Modern India. Journal of Law and Religion, 25th Anniversary issue, Vol. XXIV, No. 2, 2008.
- 68- Harjinder, Singh Lallie, An overview of the digital forensic investigation infrastructure of India, Digital Investigation, Vol. 9, Issue 1, 2012.
- 69- Haney, Michel, An introduction to cyber peacekeeping, Computers in Human Behavior, Vol. 61, 2006,
- 70- Hoyle, C, Feminism, victimology and domestic violence, Handbook of victims and victimology, taylorfrancis Press, 2013.
- 71- Hutton, S, S, Haantz "Cyber Stalking", Retrieved from <http://www.nw3c.org>, 2003.
- 72- india news, <https://www.indiatoday.in>, 2010.
- 73- Jane A, Siegel, Linda M, Williams, Risk Factors for Sexual Victimization of Women: Results from a Prospective Study, Violence Against Women, Vol. 9, No. 8, 2003.
- 74- Jaishankar, K, Cyber Criminology, Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior, Boca Raton, CRC Press, 2011.
- 75- Kennedy, Jessica, Patricia Easteal, Lorana, Bartels, How protected is she? "Fairness" and the rape victim witness in Australia, Women's Studies International Forum, Vol. 35, Issue 5, 2012.
- 76- Kauzlarich, RA, Matthews, WJ, Miller, Toward a victimology of state crime, Critical Criminology, oxon press, 2001.
- 77- Kuhn, Kerri-Ann, Bloxsome, E, Pope, N, The Pornography and Erotica industries : lack of research and need for a research agenda. In: 2007 International Nonprofit and Social Marketing Conference, Social entrepreneurship, social change and sustainability, Brisbane, Australia. 2007.
- ۳۷- حاجی تبار فیروزجانی، حسن، دلایل توجیهی حمایت افتراقی از بزه‌دیدگان آسیب‌پذیر در پرتو آموزه‌های علوم جنایی (با نگاهی به قوانین موضوعه ایران)، دانشنامه حقوق و سیاست، شماره ۱۶، ۱۳۹۰.
- ۳۸- حاجی‌ده‌آبادی، احمد و سلیمی، احسان، اصول جرم‌انگاری در فضای سایبری، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۱، شماره ۸۰، ۱۳۹۳.
- ۳۹- رایجیان‌اصلی، مهرداد، جایگاه بزه‌دیده در قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی، مطالعات پیش‌گیری از جرم، شماره ۱۹، ۱۳۹۰.
- ۴۰- روشن‌روان، مجید، هزینه‌نگاری در اینترنت، چالش‌ها و راهکارها، دومین همایش مقالات در علوم انسانی، دانشگاه آزاد کرمانشاه، ۱۳۸۸.
- ۴۱- شادمانی، مهدیه، واکاوی چالش‌های زنان در فضای سایبری، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، شماره ۲، ۱۳۹۶.
- ۴۲- غفاری، حسن، واکاوی آسیب‌های فرهنگی علیه زنان، فصلنامه کتاب زنان، شماره ۲۰، ۱۳۸۸.
- ۴۳- غلام‌زاده، محمود، ویروس‌های کامپیوتری در فضای اینترنت، ماهنامه‌ی کامپیوتری رایانه، شماره ۱۱۲، ۱۳۹۴.
- ۴۴- قاسمی، فرهاد، طرح مفهومی و نظری مطالعات منطقه‌ای در سیاست بین‌الملل، سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۷، ۱۳۸۴.
- ۴۵- مالمیر، محمود و زرخ، احسان، «پیشگیری از بزه‌دیدگی سایبری»، فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات پیشگیری از جرم، سال ۵، شماره ۱۷، ۱۳۸۹.
- ۴۶- واتکینز، کوین، آن روی سکه توسعه‌ی هند، مجله‌ی سیاحت غرب، شماره ۵۰، ۱۳۸۶.
- ۴۷- یوسفی مراغه، مهدی، بررسی تطبیقی حقوق مالی بزه‌دیدگان در حقوق آمریکا و ایران، فصلنامه‌ی حقوق و مصلحت، شماره ۲، ۱۳۸۸.
- ۴۸- اسلامی، ابراهیم، مقابله با جرایم سایبری و حمایت از بزه‌دیدگان در حقوق بین‌الملل، رساله‌ی دکتری رشته حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۴.
- ۴۹- سلیمی، احسان، بزه‌دیدگی زنان در فضای سایبر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
- ۵۰- وبسایت مرکز مشاوره بزه‌دیدگان سایبری به آدرس: <http://www.cybervictims.org>.
- 51- Agilva, maden, White House unveils new cyber-crime, crypto export policies, Network Security, Vol. 2000, Issue 8, 2000.
- 52- Amita, Verma, Cyber pornography in India and its implication on cyber café operators, Computer Law & Security Review, Vol. 28, Issue 1, 2012.
- 53- Ashori, D.S, Crime and deviance in cyberspace. Aldershot, UK: Dartmouth/ Ashgate (Dartmouth International Library of Criminology and Penology), 2007.
- 54- Bartholomew, Mitchell K, Sarah, J, Schoppe-Sullivan, Michael Glassman, Claire M, Kamp Dush and Jason M, Sullivan, "New Parent's Facebook Use at the Transition to Parenthood", Family Relations, Vol. 61, No. 3, 2012.
- 55- Bhavna, Arora, Exploring and analyzing Internet crimes and their behaviours Perspectives in Science, Vol. 8, 2016.

- 86- Suler, John, The Psychology of Cyberspace.
<http://truecenterpoint.com/ce/index.html>, 2004.
- 87- Trevor, Fowler, Cybercrime and Cybersecurity in the Global South, Telecommunications Policy, Vol. 39, Issue 1, 2015.
- 88- Uchenna, Jerome Orji, An inquiry into the legal status of the ECOWAS cybercrime directive and the implications of its obligations for member states, Computer Law & Security Review, In press, corrected proof, 2019.
- 89- Wall, D. S, Cybercrime: The transformation of crime in the information age. Cambridge, UK: Polity, 2007.
- 90- Williams, McShane, Criminological theory. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1999.
- 91- Zarina, I, Vakhitova, Clair, L, Alston-Knox, Danielle, M, Reynald, Michael, K, Townsley, Julianne, L, Webster, Lifestyles and routine activities: Do they enable different types of cyber abuse? Computers in Human Behavior, Vol. 101, 2019.
- 78- Langevin, R, Sexual strands: Understanding and treating sexual anomalies in men, Hil1sdale, Erlbaum, New Jersey, 2013.
- 79- Misson, A, Cyerspace: The human dimension, Newyork, W.H. Freman and Compamy, 2008.
- 80- Mohan, C.Raja, Emerging Asia: India's Options, International Studies, Vol. 41, issue 3, 2004.
- 81- Monica, Lagazio, Nazneen, Sherif, Mike, Cushman, A multi-level approach to understanding the impact of cyber crime on the financial sector Computers & Security, Vol. 45, 2014.
- 82- Britton, Patti O, Jennifer, Maguire, Beth, Nathanson "Feminism and Free Speech: Pornography," Feminists for Free Expression, In Gever, Pornography, 1993.
- 83- RoubaAl, Y, NetCrime. More change in the organisation of thieving. British Journal of Criminology, Vol. 38(2), 2013.
- 84- Shi, leiyu, vulnerable population in united states, jossy- bass press, 2004.
- 85- Smith, R, Grabosky, P, Urbas, G, Cyber criminals on trial. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004.